

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 30-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 6-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 14-oktabr 2026-yil

AKSIOLOGIK ORIYENTATSIYA TUSHUNCHASI VA TALABA YOSHLAR QADRIYATLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Badalov Djo‘rabek Rustamjonovich
Andijon viloyati IIB podpolkovnigi

Annotatsiya. Ushbu maqolada aksiologik oriyentatsiya tushunchasining falsafiy va sotsiologik mohiyati, qadriyatlarning tarixiy shakllanishi, ijtimoiy funksiyalari hamda jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, talaba yoshlarning aksiologik oriyentatsiyasi, qadriyatlar tizimining shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar va zamonaviy ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar sharoitida qadriyatlar transformatsiyasining xususiyatlari yoritiladi. Arnold Toynbi, Osvald Shpengler, Pitirim Sorokin va Emil Dyurkgeymning nazariy qarashlari asosida qadriyatlarning shaxs va jamiyat hayotidagi ahamiyati ochib beriladi. Talaba yoshlarning qadriyatlar tizimini o‘rganish ularning dunyoqarashi, hayotiy maqsadlari, ijtimoiy faolligi va ma’naviy kamolotini anglashning muhim sharti sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: aksiologiya, aksiologik oriyentatsiya, qadriyatlar, talaba yoshlar, aksiologik tanlov, ijtimoiy ong, ma’naviyat, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, qadriyatlar transformatsiyasi.

Kirish

Jamiyat taraqqiyotining barcha tarixiy bosqichlarida qadriyatlar tizimi ijtimoiy hayotni tashkil etish, insonlarning xulq-atvorini tartibga solish va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etgan. Qadriyatlar insonning individual dunyoqarashi, hayotiy maqsadlari va ijtimoiy faoliyatini belgilash bilan birga, jamiyatning ma’naviy qiyofasi, madaniy o‘zligi hamda ijtimoiy munosabatlarining mazmunini ham ifodalaydi. Shu jihatdan qadriyatlar muammosi falsafa, sotsiologiya, psixologiya va pedagogika fanlarining o‘zaro bog‘liq tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda globallashuv, raqamlashtirish, axborot almashinuvining jadallashuvi va madaniyatlararo aloqalarning kengayishi qadriyatlar tizimining shakllanishi hamda o‘zgarishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, talaba yoshlar ushbu jarayonlarning faol ishtirokchilari sifatida an’anaviy qadriyatlar, zamonaviy ijtimoiy talablar va individual hayotiy maqsadlar o‘rtasidagi munosabatlarni qayta anglab bormoqda.

Talaba yoshlarning aksiologik oriyentatsiyasini o‘rganish ularning qaysi qadriyatlarga ustuvor ahamiyat berishi, hayotiy qarorlarni qanday mezonlar asosida qabul qilishi va ijtimoiy mas’uliyatni qay darajada anglashi kabi masalalarni ilmiy tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur muammoni tadqiq etish, avvalo, qadriyatlarning mohiyati, tarixiy shakllanishi va jamiyat hayotidagi funksiyalarini nazariy jihatdan o‘rganishni taqozo etadi.

Aksiologik oriyentatsiya tushunchasining mohiyati

Aksiologik oriyentatsiya shaxsning qadriyatlar tizimiga nisbatan shakllangan munosabati, muayyan qadriyatlarni ustuvor deb bilishi hamda o‘z xatti-harakati, hayotiy maqsadlari va qarorlarini shu qadriyatlar asosida tashkil etishiga oid yo‘nalganlikni anglatadi. Mazkur tushuncha shaxsning nafaqat nimani qadrli deb bilishini, balki nima sababdan muayyan qadriyatni tanlashi va uni amaliy faoliyatida qay darajada namoyon etishini ham qamrab oladi. Aksiologik oriyentatsiyani qadriyatlarning o‘zi bilan aynanlashtirish mumkin emas. Qadriyat inson yoki jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan narsa, hodisa, munosabat, maqsad yoki tamoyilni ifodalasa, aksiologik oriyentatsiya ushbu qadriyatlarga nisbatan shaxsda shakllangan ustuvorliklar va amaliy yo‘nalganlikni anglatadi. Masalan, bilim olish qadriyat sifatida e’tirof etilishi mumkin, biroq talabaning mustaqil izlanishi, muntazam o‘qishi va akademik halollikka amal qilishi mazkur qadriyatning uning hayotidagi amaliy o‘rnini ko‘rsatadi.

Falsafiy bilimlarning rivojlanishi natijasida qadriyatlar, ularning kelib chiqishi, mohiyati, turlari, shakllari va o‘zgarish qonuniyatlarini o‘rganuvchi aksiologiya mustaqil tadqiqot yo‘nalishi sifatida shakllandi. Aksiologiya milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro munosabati, qadriyatlar tizimining tarixiy dinamikasi, zamonaviy jamiyatda qadriyatlar transformatsiyasi va aksiologik ongning xususiyatlarini o‘rganadi.

Aksiologik oriyentatsiya ijtimoiy muhit, oilaviy tarbiya, ta’lim, madaniyat, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy tajriba ta’sirida shakllanadi. Bunda inson mavjud qadriyatlarni shunchaki o‘zlashtiribgina qolmay, ularni o‘z ehtiyojlari, bilimlari va hayotiy tajribasi asosida baholaydi. Natijada qadriyatlarni qabul qilish, qayta talqin etish yoki rad etish jarayonlari yuzaga keladi.

Demak, aksiologik oriyentatsiya ijtimoiy ta’sir va individual tanlovning o‘zaro munosabati natijasida shakllanadigan murakkab hodisadir. Uni o‘rganish shaxsning qadriyatlarga munosabatini, xulq-atvor motivlarini va jamiyatdagi ma’naviy o‘zgarishlarni tushunish uchun nazariy asos yaratadi [1].

Qadriyatlarning tarixiy shakllanishi va ijtimoiy mohiyati

Qadriyatlarning shakllanishi insoniyatning tarixiy taraqqiyoti, ehtiyojlari va ijtimoiy munosabatlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Insonning dastlabki ehtiyojlari hayotni saqlab qolish, oziq-ovqat topish, xavfsizlikni ta’minlash va yashash muhitiga moslashish kabi tabiiy-biologik omillar bilan belgilanadi. Biroq jamiyatning shakllanishi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi natijasida qadriyatlar tizimi ham kengayib borgan.

Birgalikda yashash, mehnat qilish va o‘zaro hamkorlikka bo‘lgan ehtiyoj muayyan xulq-atvor me’yorlarining shakllanishiga olib kelgan. O‘zaro yordam, ishonch, mas’uliyat, adolat va hamkorlik kabi tamoyillar ijtimoiy hayotning muhim mezonlariga aylangan. Ularning avloddan avlodga o‘tishi natijasida axloqiy qadriyatlar, urf-odatlar va ijtimoiy an’analar rivojlangan.

Qadriyatlarning ijtimoiy mohiyati ularning inson va jamiyat hayotidagi funksiyalarida namoyon bo‘ladi. Birinchidan, qadriyatlar insonlarning xatti-harakatlarini tartibga soladi. Ikkinchidan, ijtimoiy munosabatlarda muayyan mezonlarni shakllantiradi. Uchinchidan, jamiyat a’zolari o‘rtasidagi birdamlik va o‘zaro ishonchni mustahkamlashga ko‘maklashadi. To‘rtinchidan, shaxsning hayotiy maqsadlari va faoliyat yo‘nalishlarini belgilashda ishtirok etadi.

Qadriyatlarni o‘zgarmas va barcha tarixiy davrlarda bir xil mazmunga ega hodisa sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, madaniy aloqalar va avlodlar

almashinuvi qadriyatlarning mazmuni hamda ularga beriladigan ahamiyatni o‘zgartirib boradi. Ayrim qadriyatlar barqaror saqlanib qolsa, boshqalari yangi mazmun bilan boyiydi yoki jamiyat hayotidagi mavqeini o‘zgartiradi.

Shunday qilib, qadriyatlar tizimi tarixiy davomiylik va o‘zgaruvchanlikning o‘zaro ta’siri asosida rivojlanadi. Bu xususiyat aksiologik oriyentatsiyani dinamik va ko‘p omilli ijtimoiy hodisa sifatida o‘rganishni taqozo etadi [1; 2].

Qadriyatlar tizimi va aksiologik tanlovning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni

Har qanday jamiyat iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarning o‘zaro bog‘langan tizimidan tashkil topadi. Ushbu tizimning barqarorligi nafaqat moddiy resurslar va institutsional tuzilmalarga, balki jamiyat a’zolari tomonidan qabul qilingan me’yorlar, ideallar va qadriyatlarning xususiyatlariga ham bog‘liq. Qadriyatlar tizimi jamiyatda mavjud qadriyatlarning o‘zaro munosabati, ularning ierarxiyasi va ijtimoiy hayotdagi ahamiyatidan tarkib topadi. Oila, ta’lim, mehnat, adolat, erkinlik, mas’uliyat, inson qadr-qimmati, milliy o‘zlik va ijtimoiy hamkorlik kabi qadriyatlar mazkur tizimning muhim tarkibiy qismlaridir. Biroq ularning ustuvorligi jamiyatning tarixiy sharoiti, madaniy xususiyatlari va rivojlanish ehtiyojlariga qarab farqlanishi mumkin. Shaxsning aksiologik tanlovi mavjud qadriyatlar orasidan muayyanlarini o‘z hayotiy faoliyatida asosiy mezon sifatida qabul qilish jarayonidir. Bu jarayonda insonning ehtiyojlari, manfaatlari, e’tiqodlari, bilim darajasi va ijtimoiy tajribasi muhim ahamiyat kasb etadi. Aksiologik tanlov shaxsning individual xususiyatlarini namoyon etishi bilan birga, uning jamiyatdagi munosabatlari va xatti-harakatlariga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Aksiologik tanlov imkoniyatlarining kengayishi shaxsning turli madaniy qarashlar bilan tanishishi, ularni taqqoslashi va mustaqil xulosa chiqarishiga sharoit yaratadi. Biroq tanlov imkoniyatlarining ko‘pligi har doim ham asosli qaror qabul qilinishini anglatmaydi. Axborotning ishonchliligi, tanqidiy fikrlash qobiliyati va qadriyatlarni tegishli mezonlar asosida baholash imkoniyati bu jarayonda muhim o‘rin tutadi.

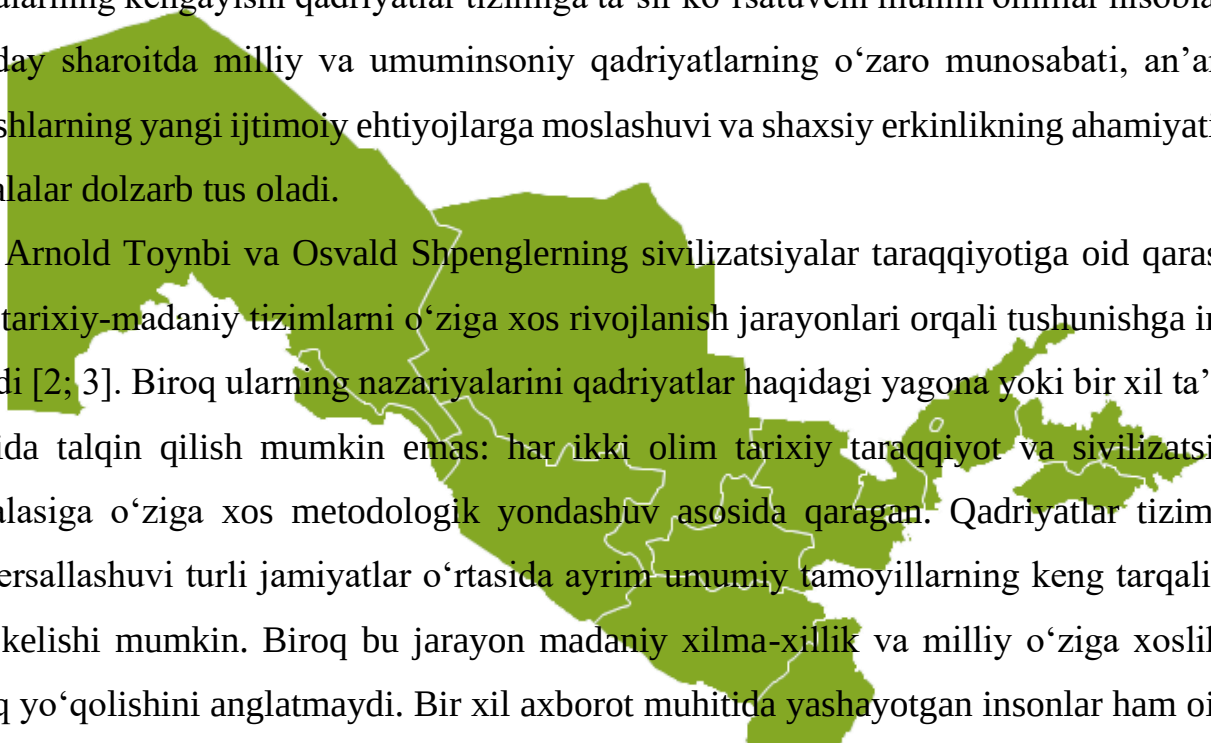
Shu sababli zamonaviy jamiyatda aksiologik tarbiyaning vazifasi yosh avlodga tayyor qadriyatlar majmuasini o‘rgatish bilangina cheklanmasligi kerak. U yoshlarning

qadriyatlarni anglash, tanqidiy tahlil qilish, turli qarashlarni qiyoslash va o‘z tanlovi uchun mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishi lozim.

Qadriyatlar dinamikasi va zamonaviy ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar

Qadriyatlarning muhim xususiyatlaridan biri ularning dinamikligidir. Qadriyatlar tarixiy sharoit, shaxsiy tajriba va ijtimoiy munosabatlar ta’sirida o‘zgarib boradi. Biroq bu jarayon jamiyatning barcha a’zolarida bir xil tezlikda yoki bir xil yo‘nalishda kechmaydi.

Globallashuv, raqamli texnologiyalar, migratsiya, urbanizatsiya va madaniyatlararo aloqalarning kengayishi qadriyatlar tizimiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omillar hisoblanadi. Bunday sharoitda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o‘zaro munosabati, an’anaviy qarashlarning yangi ijtimoiy ehtiyojlarga moslashuvi va shaxsiy erkinlikning ahamiyati kabi masalalar dolzarb tus oladi.

Arnold Toynbi va Osvald Shpenglerning sivilizatsiyalar taraqqiyotiga oid qarashlari turli tarixiy-madaniy tizimlarni o‘ziga xos rivojlanish jarayonlari orqali tushunishga imkon beradi [2; 3]. Biroq ularning nazariyalarini qadriyatlar haqidagi yagona yoki bir xil ta’limot sifatida talqin qilish mumkin emas: har ikki olim tarixiy taraqqiyot va sivilizatsiyalar masalasiga o‘ziga xos metodologik yondashuv asosida qaragan. Qadriyatlar tizimining universallashuvi turli jamiyatlar o‘rtasida ayrim umumiy tamoyillarning keng tarqalishiga olib kelishi mumkin. Biroq bu jarayon madaniy xilma-xillik va milliy o‘ziga xoslikning to‘liq yo‘qolishini anglatmaydi. Bir xil axborot muhitida yashayotgan insonlar ham oilaviy tajribasi, ta’limi, ijtimoiy mavqei va individual dunyoqarashidan kelib chiqib, turlicha aksiologik tanlovlarni amalga oshiradilar.

Shu jihatdan qadriyatlar tizimidagi o‘zgarishlarni faqat an’anaviy qadriyatlarning zaiflashuvi yoki zamonaviy qadriyatlarning kuchayishi sifatida izohlash yetarli emas. Mazkur jarayonni qadriyatlarning qayta talqin qilinishi, ustuvorliklarning o‘zgarishi va yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashuvi sifatida ham o‘rganish lozim.

5. Qadriyatlar nazariyasida klassik olimlarning qarashlari

Qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini tushunishda sivilizatsiya nazariyalari va sotsiologik yondashuvlar muhim nazariy ahamiyatga ega.

Arnold Toynbi tarixiy taraqqiyotni sivilizatsiyalarning shakllanishi, rivojlanishi va inqirozi bilan bog‘liq holda tahlil qilgan. Uning yondashuvida sivilizatsiyalarning rivojlanishi turli tarixiy muammolarga javob berish qobiliyati bilan chambarchas bog‘liq [2]. Bu nuqtayi nazardan, jamiyatning ma’naviy mezonlari, tarixiy tajribasi va madaniy tamoyillari uning rivojlanish yo‘nalishlarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Osvald Shpengler sivilizatsiyalar tarixini o‘ziga xos madaniy shakllarning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va muayyan yakuniy bosqichlarga o‘tishi bilan bog‘liq holda talqin qilgan [3]. Uning qarashlari turli jamiyatlarning tarixiy va madaniy xususiyatlarini yagona taraqqiyot mezonlari asosida baholashning cheklanganligini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Xulosa

Aksiologik oriyentatsiya shaxsning qadriyatlar tizimiga nisbatan shakllangan munosabati, qadriyatlarni tanlashdagi ustuvorliklari va ularni amaliy hayotida namoyon etish yo‘nalishini ifodalovchi murakkab falsafiy-ijtimoiy hodisadir. Uning shakllanishi tabiiy ehtiyojlar, ijtimoiy munosabatlar, tarixiy tajriba, madaniyat, ta’lim va individual tanlovning o‘zaro ta’siri bilan belgilanadi.

Qadriyatlar tizimi jamiyatning ma’naviy qiyofasi va ijtimoiy munosabatlarini tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, qadriyatlar tarixiy va dinamik xususiyatga ega bo‘lib, ijtimoiy sharoitlar o‘zgarishi bilan ularning mazmuni va ustuvorligi ham o‘zgarishi mumkin.

Talaba yoshlarning aksiologik oriyentatsiyasi kasbiy shakllanish, mustaqil fikrlash, ijtimoiy mas’uliyat, milliy o‘zlik va umuminsoniy qadriyatlarni anglash jarayonlari bilan uzviy bog‘liq. Ularning qadriyatlari ta’lim muhiti, oila, tengdoshlar, raqamli makon va shaxsiy tajriba ta’sirida shakllanadi. Biroq qadriyatlarni e’tirof etish bilan ularga amalda rioya qilish o‘rtasidagi farqni hisobga olish zarur.

Shundan kelib chiqib, oliy ta’lim tizimida talaba yoshlarning aksiologik oriyentatsiyasini rivojlantirishda mustaqil va tanqidiy fikrlash, akademik halollik, ijtimoiy mas’uliyat, madaniyatlararo muloqot va inson qadr-qimmatiga hurmat tamoyillariga alohida e’tibor qaratish lozim. Bunda yoshlarni muayyan qadriyatlarni shunchaki qabul qilishga

undashdan ko‘ra, ularning mazmunini anglash, asosli baholash va ongli tanlov qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, talaba yoshlarning aksiologik oriyentatsiyasini chuqur o‘rganish zamonaviy jamiyatda qadriyatlar transformatsiyasini anglash, oliy ta’limning tarbiyaviy imkoniyatlarini takomillashtirish va ijtimoiy mas’uliyatli shaxsni shakllantirish uchun muhim nazariy hamda amaliy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Durkheim, É. (1982). The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and Its Method. Edited by Steven Lukes; translated by W. D. Halls. New York: The Free Press.

2. Toynbee, A. J. (1934). A Study of History. Vol. I. Oxford: Oxford University Press.

3. Spengler, O. (1926). The Decline of the West. Vol. I. Translated by C. F. Atkinson. New York: Alfred A. Knopf.

4. Sorokin, P. A. (1937). Social and Cultural Dynamics. Vol. I. New York: American Book Company.

5. Durkheim, É. (1984). The Division of Labor in Society. Translated by W. D. Halls. New York: The Free Press.

